

De strijd voor vrede!

TEKST: MARCO DE WITTE EN STEFAN WOUDENBERG • BEELD: TINA WILLEKES-SCOON EN CAROLINE SIKKENK

Ereveld Vol Leven 2016 is een project waarin de verhalen van duizenden oorlogsslachtoffers worden herdacht en geëerd door ze voor even symbolisch tot leven te brengen. Burgers, verzetsstrijders, militairen van dezelfde leeftijd nemen plaats achter de graven. Zij eren het slachtoffer en geven een gezicht aan degene wiens levensverhaal door oorlog is opgehouden. Zo ontstaan als het ware twee systemen. Als je *langs de graven* loopt en je ziet die mannen en vrouwen staan, wordt het gemis en verdriet tastbaar, zichtbaar en voelbaar. Sta je achter een steen, samen met al die anderen, dan zie je de reacties van degenen die het pad lopen. Je voelt en bent ingebed in een groter systeem. Alle verhalen doen ons beseffen dat wij allemaal deel uit maken van het Ereveld. De nabestaanden ervaren dat wij om hen heen staan. Niet alleen hun familie doet dat, want wij allen dragen hun verlies. Dat gedeelde gevoel is juist hier van belang. Het verlies was tenslotte ook ten dienste van een groter belang dan alleen henzelf. Inderdaad, een Ereveld Vol Leven; *zij stierven in oorlog, zodat wij leven in vrijheid.* >

Ver voorbij het pad van goed en fout, meningen en oordelen bevindt zich een open plek. Daar ontmoet ik je graag

RUMI

DENNIS BRUSSAARD

Dennis Brussaard, Nathalie Toisuta, Tina Willekes-Scoon en Morten Hjort hebben sleutelrollen gespeeld in het tot stand brengen van Ereveld Vol Leven 2016. Dennis en Nathalie kwamen op het eerste idee en zijn samen regisseur-producent van dit project geworden. Nathalie betrok vervolgens Tina en Morten bij het Ereveld. Morten werkt als therapeut tijdens de opnamen en de nabestaandenbijeekkomsten waar Tina veel research en voorbereidend werk voor doet. Zij schetste (letterlijk) de eerste beelden van Ereveld Vol Leven.

Wij vroegen Dennis, Tina en Morten hoe het Ereveld resoneert met hun geschiedenis. Hieronder hun verhalen. Over Dennis' tweelingbroer en

het verlies van zijn boezemvriend toen hij nog een puber was. Hoe Tina's inzet om de nabestaanden een plek te geven ook gaat over voorouders die in slavernij beter onzichtbaar konden blijven. Over Mortens grootvader, die hem leerde voorbij goed en kwaad te kijken, over familietradities en gevoel voor rituelen.

DENNIS: 'VERBINDING DOOR VERBEELDING'

Vroeg voorjaar. Schuchter zonnetje met afwisselend kleine buien. Mijn navigatie volgend sta ik ineens ergens op de Gooise matras voor een fraai verbouwde boerderij.

Boven het raam staat in strakke letters: Verbinding door Verbeelding. Duidelijk! Hier moet ik zijn. Ik ontmoet Dennis Brussaard, TV-film en programmamaker en, wellicht beter nog, storyteller. Midden in de voorbereidingsperiode van de tv-documentaire die wordt gemaakt van het Ereveld Vol Leven, straalt hij rust (hoe doet 'ie dat?), passie en bakken vol creatieve energie uit. Man met een missie!

Dennis maakte honderden tv-programma's, vooral in afgelegen gebieden in crisissituaties, over armoede, oorlog, overstromingen, vluchtelingenhelp, kinderarbeid en slavernij in meer dan 80 landen. Inmiddels meer dan 30 jaar zelfstandig. Maar in 2014 ging het mis... zijn bedrijf ging failliet en hij raakte financieel aan de grond. Een periode van verdriet, depressie en heroriëntatie. Zonder exact te weten waarom, startte Dennis met zich te verdiepen in websites, social media, mailing lists en financiële boekhoudprogramma's. Wat er ook zou gebeuren, nooit meer failliet door de boel (financieel) niet (zelf) onder controle te hebben. Zoekend naar een weekendje innerlijke rust vertrok Dennis op 16 april 2014 in zijn camper met Floris, de hond, voor een stevig blokje om. Zonder uitzicht op werk of een toekomst. Reed de Groenendaalse weg af en passeerde het bord Ereveld Loenen. Besloot om te draaien (wat is een Ereveld?), parkeerde de camper op de parkeerplaats. 'Binnen drie minuten stond ik voor het graf van Dennis van Uhm, met daarop een lint met de woorden "Dennis, de tijd verstrijkt. De herinnering nooit verloren"! Daarnaast ligt Timo Smeehuijzen, en daarnaast... Jonge jongens die het leven lieten. En al het verdriet dat erachter schuilgaat. Het raakte direct een gevoelige snaar.

Op een bankje voelt hij gemis en mijmert: 'Wat weet ik van herdenken? Wat weten mijn kinderen van herdenken? Weten zij hoe verlies er uitziet? De herdenking op de Dam, hoe stijlvol ook, prikkelt na al die jaren niet echt meer. Deze levens zijn

gebroken in de knop, niet door een noodlottig ongeval, maar door de strijd voor vrede. Hoe breng ik dat in beeld? Hoe kunnen die grafstenen meer betekenis krijgen? Kan hun verlies en dat van hun families meer tastbaar gemaakt worden? Ook voor (jonge) mensen die verlies niet eerder hebben ervaren?' Spontaan kwamen de eerste ideeën voor verbeelding op. Dagen later eet hij met Nathalie Toisuta gezellig tapas. Een weerzien na lange tijd. Na alle verhalen: 'Oh ja, ik ben laatst nog op het Ereveld in Loenen geweest.' Ook Nathalie raakt geïnspireerd. Die avond ontstaat in een brainstorm het idee van een nieuwe wijze van herdenken: het combineren van systemisch werken en opstellingen met eerbetoon aan oorlogsslachtoffers en hun families. Nog weer later vertelt Nathalie Morten Hjort over het idee. Zo raakt Phoenix erbij betrokken. Het project gaat vliegen. Dennis zegt, het verhaal van de vuurvogel Phoenix in gedachten: 'Bizar. Als mijn bedrijf niet failliet was gegaan, was er geen project Ereveld, was er niet het mooiste dat ik ooit gemaakt heb! Ik ben het bewijs. Uit het verlies ontstaat elke keer weer nieuw leven.'

Waarom film je zo vaak gemis en verdriet? Dennis neemt me mee in zijn lifeline. 'Mijn geboorte was al met tangen en klemmen. Ik werd te vroeg geboren en geheel onverwacht bleek ik de eerste van een eeneiige

tweeling. Meteen na de geboorte werden mijn broer en ik gescheiden en apart in een couveuse gelegd. Ik werd gevoed door een aardige vrouw, maar niet mijn moeder, zonder enige fysieke aanraking.' Zo werd vanaf het eerste begin de binding verstoord. 'Alleen. En ik wist direct "ik mis iemand"! Een hectische start.

'Ik was heel graag in het gezin van mijn vriendje Frank. Voelde mij daar heel erg thuis. Vanaf ons achtste jaar kende we elkaar van de vakanties en schreven we elkaar. Op een dag ontving ik een brief in een Giro-enveloppe. Port betaald, heel slim! Ik verzond mijn antwoord in een rouwenvolp. Ook port betaald. Humor! Maar jaren later, ik was 15, ontving ik mijn eerste echte rouwbrief. Frank was als gevolg van een heftig verkeersongeluk overleden. Ik geloofde het gewoon niet. Het heeft tien jaar geduurd voordat ik zijn dood aanvaardde. Nog steeds ga ik naar zijn ouders om Frank te herdenken en zijn ouders te ontmoeten. Het Ereveld Vol Leven is eigenlijk ook een antwoord op mijn eigen geschiedenis.

Mijn talent is verhalen vertellen, mensen raken en inspireren tot beweging door ze op een andere manier te laten kijken. Ik ben als het ware het medium waardoor mensen hun verhalen kunnen vertellen. Grappig, net

als bij het maken van opstellingen moet je in een flow komen. Eerst moet ik dan langs mijn eigen emoties. Hoe reis ik mee in het verhaal van de ander? Welke thema's raakt het bij mij? En dan moet ik tijdens de video-montage keer op keer opnieuw beginnen om het verhaal van die ander te laten ontstaan. Zo kan ik de kijkers in een paar minuten mee laten voelen wat het verdriet en gemis is en hoe dat voelt.'

TINA: 'TELL ME YOUR STORY AND I'LL PAINT YOU A PICTURE'

Nathalie Toisuta en Tina Willekes-Scoon volgden samen de opleiding Systemisch Werken bij Phoenix en kregen zo een steeds hechtere band. Tina: 'Nathalie en ik kunnen heel goed nauw samen werken. We kennen beiden gezinnen van herkomst die uit verschillende werelddelen komen en voelen op vergelijkbare manier aan of iets goed is. Ik denk dat wij een grote gevoeligheid hebben voor het in- en uitsluiten. Nathalie is veel meer naar buiten toe gericht dan ik en in het werken met haar lag een grote uitnodiging voor mij om zelf steeds meer naar buiten te treden. En veel meer dan dat. We beleven van alles, hebben ontzettend veel lol met elkaar, werken met eenzelfde werkethiek en honger naar creativiteit, hebben diep vertrouwen in elkaar en voelen grote bezieling.'

Nathalie's vraag aan Tina mee te denken en werken aan Ereveld Vol Leven luidde: 'Kun jij een beeld schetsen van het Ereveld, zoals wij het in gedachten hebben. Dan krijgen we letterlijk meer beeld van hoe het eruit moet gaan zien?' Tina vertelt: 'Ik ben tijdens het tweede jaar van de driejarige opleiding van alles gaan schetsen om te verwerken wat ik tegenkwam. Mijn aantekeningen, met name van Systemisch Werken en van de Maskermaker, zijn bijna meer >

TINA WILLEKES-SCOON

schets dan notitieboek. De Maskermaker was voor mij een heel bijzondere opleiding. Ik vind het zo'n geruststellend idee dat wij mensen achter onze maskers allemaal hetzelfde zijn, antwoorden zoeken op de zelfde dingen die wij tegenkomen in het leven. Zonder maskers zijn we verbonden, met maskers op staan we op een bepaalde manier alleen.'

Tekenen is voor Tina ook een manier geweest om daadwerkelijk tevoorschijn te komen. Zij kent als geen ander de dynamiek van verhullen en onthullen. Tina: '42 jaar lang hield ik dit deel van mezelf grotendeels verborgen. De laatste 10 jaar ben ik steeds meer gaan onthullen. Tekenen is daarbij essentieel en het is ook een belangrijk element van mijn werk geworden; voor mij kunnen beelden soms iets aan het licht brengen waar geen woorden voor zijn. Soms vertel ik ook het verhaal van een ander; "Tell me your story and I'll paint you a picture". 'In 2014 maakte ik een beeld voor een oudere vrouw uit Tel Aviv, een holocaust-overlevende. Zij is een vrouw met veel familie voor zich; 5 kinderen, 32 kleinkinderen, achterkleinkinderen; maar niemand meer achter zich omdat zij als enige de oorlog overleefde. Ik maakte toen een beeld met haar kinderen, kleinen achterkleinkinderen maar ook met haar ooms, tantes, vader, moeder en eerdere voorouders. Het is misschien de meest spannende tekening die ik ooit heb gemaakt. Hoe maak ik zo'n tekening dat het klopt, dat ik mij niet ongevraagd begeef op een terrein waar eigenlijk niemand mag komen? Dat is een belangrijke vraag en dat is ook de vraag die ik mijzelf, zowel als individu als onderdeel van het Ereveld Vol Leven team, regelmatig stel. Wie en wat mag hier zichtbaar worden en wie gaat daarover, wie bepaalt waar de grenzen liggen? Ik heb een diep verlangen dat de wereld zachter zou zijn, dat iedereen erbij hoort en welkom is. Met mijn vader uit het Caraïbisch gebied en mijn moeder uit Denemarken liggen

mijn ouders qua etniciteit, geloof, cultuur, achtergrond en land van herkomst letterlijk een wereld uit elkaar. Zelf ben ik in Engeland geboren, was mijn eerste school in Duitsland en heb ik als expatkind op de Britse school hier in Nederland gezeten en in Engeland gestudeerd. Ik heb dus nooit in een voor mij 'geboorteland' gewoond en zonder nabijheid van tantes, ooms en grootouders zijn wij – mijn ouders, mijn zus en ik echt een hecht gezin gebleven. Vanaf het eerste moment dat ik betrokken werd bij het Ereveld heb ik gezegd: de nabestaanden moeten erbij. Het gaat mij erom in breder perspectief te kijken, zodat we minder uitsluiten en de toekomst dienen. De nabestaanden zijn onze belangrijkste gids – als het voor hen klopt dan klopt het, dan kan er ook heling zijn. Heling gaat voor mij over het verlies insluiten en weer naar buiten kunnen komen, kunnen verbinden.

Mijn verlies gaat denk ik over het los zijn van geboortegrond, over onzichtbaarheid – ooit waarschijnlijk van levensbelang in mijn geschiedenis – over plek zoeken, over de prijs van tegen de stroom inzwemmen. Als mensen over het Ereveld lopen en geraakt worden, worden zij in hun eigen innerlijke ereveld geraakt. Wij allemaal. Wij worden geraakt in onze eigen geschiedenis van keuzes, van doen en laten, van

pijn en verlies en de erfenissen van ons systeem van herkomst. In mijn vaders geschiedenis kwamen de blanken en de slaven bij elkaar. Mijn voorouders leerden onzichtbaar te blijven. Nog steeds kijk ik welke plek over blijft als ik met een groep mensen samen kom. Onbewust ervoer ik lange tijd mijn plek als de plek die over blijft als ieder ander plek heeft ingenomen. Van alles een beetje en van niets helemaal. Het is ook wel makkelijk, je leert goed kijken en voelen zodat je overal wel in kunt bewegen. Nathalie noemt mij vaak het 'geweten' van het Ereveldproject. Misschien is dat de plek in het project die het dichtst bij mijn hart ligt, de plek om de grenzen van de nabestaanden te bewaken, ervoor te zorgen dat deze intact blijven. Dat wat verteld wordt, dat wat we laten zien ook binnen de context blijft. Ik zoek steeds naar de grens tot waar dit project mag gaan in het onthullen van het verhaal van de nabestaanden.'

MORTEN: VOORBIJ AAN GOED EN KWAAD

Daar zitten we dan, zondagmiddag, prachtig najaarsweer buiten, samen op twee banken bij hem in de huiskamer. We delen de passie voor muziek en zijn in de stemming

NATHALIE TOISUTA

MORTEN HJORT

gebracht door de muziek van Jef Neve *In Flanders Fields*. Neve componeerde deze beeldende filmmuziek bij de Vlaamse televisieserie met dezelfde titel, ter ere van de honderdste verjaardag van het begin van de Eerste Wereldoorlog. We worden gegrepen door het nummer *The German Colonel has to see doctor Boesman*. Ik ben het met hem eens, op zijn installatie klinkt het beter. Helaas! Gelijk zitten we er middenin. *Ereveld Vol Leven* is een prachtig project, juist omdat het draait om de grote levensvragen als die van oorlog en vrede, goed en kwaad, Eros en Thanatos. Zoveel vragen, op zoveel lagen tegelijkertijd.

Morten vertelt dat bij hem al langer het verlangen leeft om de traditie en het gedachtegoed van Phoenix naar buiten, de wereld in te brengen. Het werd hem ook al vele keren gevraagd; interviews, radio, televisie. Maar het bleef zoeken naar een vorm die past. Hoe kun je systemisch werken in beeld brengen en op een verantwoorde manier er meer mensen mee in contact brengen? En, het kwam er steeds niet van.

Eigenlijk totdat Natalie Toisuta met Morten contact op nam en hem vroeg mee te denken met een project dat in haar hoofd rond spookte. 'Ze zei: "Het

komt nu allemaal bijelkaar. Systemisch werken, mijn herkomst, het verhaal aan de buitenwereld vertellen, in beeld brengen. Maar ik heb jou en Phoenix nodig, want alleen kan ik het niet.'" Morten: 'Eerst riep ik, televisie dat wil ik niet. Bevreesd dat het niet zou werken, dat het uit de context zou raken. Maar met Natalie was het bij iemand in handen die ik vertrouwde. Haar bevoegdheid, haar relatie met de oorlog, haar kennis van systemisch werken en verbondenheid met Phoenix. Ik stapte ook in op haar, want ik wist dat zij het zou kunnen. Daar was ineens een project dat echt met de roots van Phoenix is verbonden. Het klopte wat Natalie zei: "Ik kan het niet zonder jullie." Phoenix is al 25 jaar bezig met rouw en rouwverwerking en zonder Phoenix had Natalie het ook niet verzonnen. We werden er bovendien vanaf het begin bij betrokken. Super om het samen vorm te geven. Zo ontdekten we het verschil tussen een begeleidingsruimte en een rituele ruimte. Het is anders werken dan dat we normaal bij Phoenix doen. Het gaat in essentie om het stilstaan bij de betekenis van verlies, rouw, verdriet, over de vraag wie we verloren hebben en liefhebben. Je begeleidt mensen die op uitnodiging hun verhaal willen ver-

tellen. Die eigenlijk geen specifieke begeleidingsvraag hebben. Als begeleider moet je dan veel zachter de weg wijzen. Ze helpen daar waar zij in hun rouwproces zijn. De nabestaanden zijn als het ware door het verlies vertrokken naar de andere kant, naar de dood. Het is aan hen de vraag wanneer zij klaar zijn om terug te keren naar het leven. Ik stel die vraag door hun verhaal aan mij terug te vertellen in een beeld. Een beeld dat bestaat uit elementen van hun verhaal. Daarin probeer ik de essentie op te laten lichten, haast minimalistisch, alleen de kern en het daarbij durven laten. Anders dan vroeger wellicht probeer ik weg te laten wat er niet werkelijk toe doet. Te veel nuances en bijrollen verwarmen de nabestaanden en ook mij leidt het af. In die beelden werk ik natuurlijk wel met ordening en het principe van in- en uitsluiten. Erop vertrouwend dat het dan klopt. Dat er een helend effect is door het verhaal van mensen te eren in een grote ruimte waarin alle tegenstellingen hun plaats hebben. Zo kun je systemisch werken en het als vehikel gebruiken om een verhaal met meer lagen te vertellen. Op televisie laten we geen opstellingen zien, geen representanten, maar gewoon de essentie. Systemisch in gesprek. Mooi om op te merken dat als je zo met nabestaanden werkt dat dan de aanwezigheid van camera's en filmploeg verdwijnt. Ze kregen geen aandacht, omdat iedereen focuste op de verhalen.' Achter elke steen op het *Ereveld* in Loenen zit zo'n verhaal. 'Ik geloof dat door die verhalen te eren en te delen iedereen wordt geraakt en zichzelf afvraagt "wat is dan mijn verhaal?" Zo steken de kaarsen weer andere kaarsen aan.'

Even zijn we er stil van. Dan vraag ik hem: 'Waarom heeft dit project je persoonlijk zo gegrepen?' Hij lacht, weet dat ik het vermoed en zegt: 'Dat heeft natuurlijk alles te maken met mijn achtergrond en geschiedenis. Mijn >

Deense nest is vol rituelen en verhalen. Maar vooral de verhalen die er echt toe doen werden niet verteld. Mijn Opa was in de Tweede Wereldoorlog een verzetsheld. Bij zijn verjaardagen kreeg hij telegrammen van de koningin om hem te bedanken. Tegen mij zei hij: "Ze zeggen dat ik een held ben, maar ik heb verschrikkelijke dingen gedaan." Hij leerde mij voorbij goed en kwaad te kijken, dat er geen goede en slechte kanten zijn. Het is pijnlijk als verhalen niet worden verteld, dat ik niet zo goed weet wat deze geschiedenis voor mijn vader heeft betekend. Dat ik in het donker tast. Net toen wij het Ereveldproject voor het eerste jaar hadden afgerond, zag ik de film *Land of Mine*, die opgenomen is in de streek waar ik geboren ben; de westkust van Jutland. Het speelt zich af in Denemarken 1945, de Duitse bezetting is net afgelopen. Op het strand liggen vijftigduizend landmijnen ingegraven en een groep gevangengenomen jonge Duitse soldaten mag niet eerder naar huis dan dat ze ontmanteld en opgeruimd zijn. Ze worden gedwongen een dodelijke taak uit te voeren. Hier draait het beeld in een split second om. Die jongens ontploffen liggend op hun buik en vinden zo de dood op het strand. Anderen plegen zelfmoord door het strand op te rennen, gek geworden van niet langer te verduren angst. Die heftigheid, daar schrik ik elke keer weer van. Dat wij, jij en ik, daartoe in staat zijn. Het stelt de vraag hoe wij dat zouden doen in de onmenselijke omstandigheden van een oorlog. Wij mensen verlangen toch al snel naar simpele antwoorden. We zoeken iets eenvoudigs in onze kerken en bij onze geestelijken, in de islam en haar moskeeën en imams. Ik was met mijn broer en zijn kinderen laatst in het Anne Frank huis. Indrukwekkend, maar het was me ook te zoet. We hebben het over Anne Frank, hebben het over één, maar we moeten het hebben over zes miljoen en over nog zo veel meer. Ons denken in meningen en standpunten verleidt ons er

makkelijk toe de wereld te verdelen in goed en fout. En dan ben ik bang dat we het nog steeds niet goed begrepen hebben. "Normatieve oordelen zijn een niet geleefd leven", zoals Herman Cools zo mooi zegt. Ons hart, ons zintuig van verbinding, stelt ons in staat om verder te kijken en aan te komen in een ruimte voorbij goed en kwaad.

De grondtoon in mijn familie is willen verbinden. De echtscheiding tussen mijn ouders is een bepalende bouwsteen in het heen en weer kunnen reizen en het verlangen verschillende werelden bij elkaar te brengen. Mijn broer is jurist en ik begeleider/therapeut en ieder op onze eigen manier geven we uitdrukking aan het verlangen tot verbinden. In het ritueel van Ereveld Vol Leven zet ik mijn competentie helemaal in en werk ik met de band tussen de levenden en de doden. De samenloop in de tijd is ook bijzonder. Amper 48 uur na het overlijden van mijn moeder sta ik voor filmopnames weer op het Ereveld in Loenen. Intens dankbaar dat zij vredig mocht gaan. Dan is het contrast ineens schreeuwend. Deze nabestaanden weten dat de dood kwam door bommen, kogels, kampen, dreiging en geweld. Hun geliefden vielen onder

verschrikkelijke omstandigheden. Het is een grote klus om vrede te vinden na een verlies door oorlog. Geen wonder dat ik het nu een mooie taak vind om helende verhalen te vertellen om het zwijgen te doorbreken. Geen wonder dat ik inspiratie put uit het gemis, ook in mijn geschiedenis. En dat is exact waar Ereveld Vol Leven over gaat.'

Tot slot een blik vooruit. Komt er een Ereveld 2017 en hoe ziet dat er dan uit? 'De Oorlogsgravenstichting heeft ervoor gekozen om volgend jaar ook aandacht te besteden aan Nederlands-Indië. Wij zijn het nog aan het onderzoeken, maar je begrijpt dat hier de lagen nog ingewikkelder zijn. Ook hier zie je weer de wisseling van perspectieven; van goed en kwaad, van dader en slachtoffer. En we willen het ook nog in Indonesië opnemen. Een omvattende en ingewikkelde klus. Wat we wel al weten, is dat op 1 mei de herdenking op het Ereveld in Loenen plaats zal vinden. Als bezoeker of representant is iedereen van harte welkom. Via de website en social media kun je op de hoogte blijven en je opgeven.' 🐼

EreveldVolLeven.nl

